

Čaplovič, Dušan

**Najnovšie poznatky o stredovekom vývoji mesta a života obyvateľov
Košíc**

Archaeologia historica. 1990, vol. 15, iss. [1], pp. 87-98

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139868>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Najnovšie poznatky o stredovekom vývoji mesta a života obyvateľov Košíc

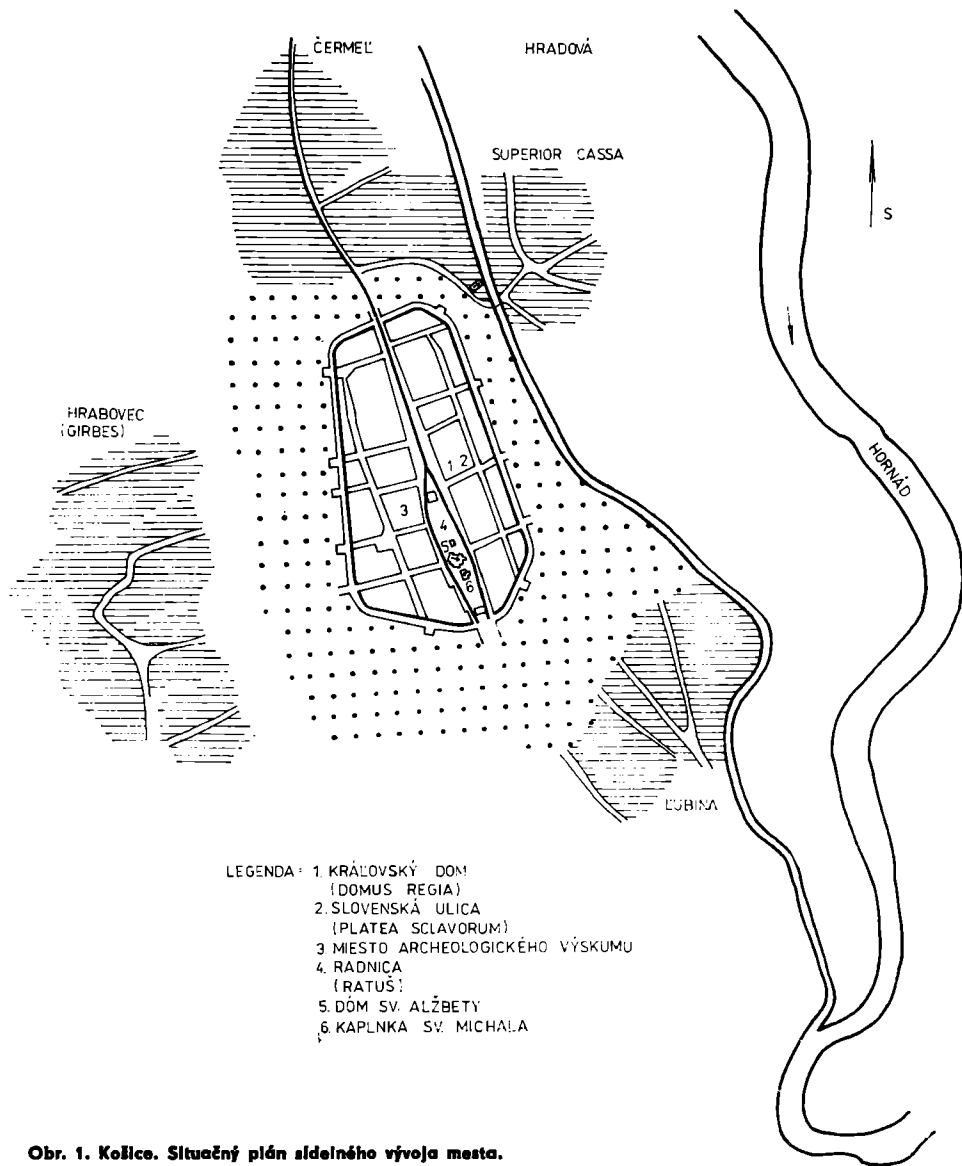
DUŠAN ČAPLOVIC

Doterajšie výsledky archeologického výskumu a prieskumu zacieľného na poznanie počiatkov sídelného — predmestského vývoja Košíc a ich okolia priniesli nové poznatky k počiatkom formovania stredovekého mestského urbanizmu. V roku 1989 sa v priebehu výskumu vyvolaného stavebnými prácami v spojitosti s rekonštrukciou a dostavbou Štátneho divadla, získali ďalšie závažné zistenia. Prehľadili nielen naše doterajšie poznanie o genéze sídelnej štruktúry, architektonického vývoja vo vrcholnom a neskorom stredoveku (13.—15./16. stor.), ale aj o spôsobe života obyvateľov tohto významného stredovekého sídla mestského typu v Uhorsku, ktoré sa nachádzalo na dôležitej obchodnej ceste medzi Budínom a Krakovom, ako aj s ďalšími hospodárskymi a kultúrnymi oblasťami v súdobej Európe.

Tieto výsledky opätovne podčiarkli a zvýraznili potrebu uskutočňovania systematického archeologického výskumu v intraviláne i extraviláne mesta, úlohy, nadviazania na posledné výsledky výskumu B. Pollu (1980, 1986). Z prác našej medievalistiky si zaslúžia v súvislosti s riešením tejto témy našu najväčšiu pozornosť práce, ktoré podrobili kritickej analýze staršie publikované poznatky a názory, zvlášť v maďarskej spisbe. Predovšetkým sú to monografie O. R. Halagu (1967, 1975) i jeho posledná vynikajúca štúdia o vývoji mesta pred lokáciou kolonistov (1989), ďalej trojzväzkové monografické dielo B. Varsika (1964, 1973, 1977), osobitne však štúdia venovaná k vzniku a začiatkom mesta Košíc (1980).

Sídelný, hospodársky, spoločenský a kultúrny vývoj sa v tejto oblasti — v povodí rieky Hornád a jeho prítokov, v kotline na východ a juh od Slovenského rudohoria — v priebehu 9. storočia dynamizuje, čo je celkom prirodzené, keď vychádzame z hospodárskej základne a zo silnejúcich impulzov z centra Veľkej Moravy. Historické zmeny v tejto dôležitej oblasti pod Karpatským oblúkom, v blízkosti vodných tokov, existujúcich ciest, dobrých vtedajších klimatologických podmienok a bonite pôdneho fondu ako aj tesné susedstvo — blízkosť bohatých nerastných zdrojov, mali svoje všeobecne platné zákonitosti a špecifické znaky — jedinečnosti. Boli tu vytvorené priaznivé podmienky pre rozvoj poľnohospodárstva, prospektorstva, remesiel i obchodu.

Dokazuje to aj intenzita slovienskeho osídlenia v priebehu 8.—9. storočia. Otvorené „agrárne“ sídliská sa zistili v Barci-Baloty na pravobrežnej terase Hornádu (Budinský—Krička 1969, s. 261—263, 268), po ľavej strane cesty z Krásnej nad Hornádom do Nižnej Myšle (Lamiová, VS č. 680/64 AŮSAV), v katastri obce Pořov, kde je možné archeologicky dokumentovať sídelný vývoj počnúc od 8./9. storočia až do vrcholného stredoveku a túto polohu s najväčšou pravdepodobnosťou spájame so zaniknu-

Obr. 1. Košice. Situačný plán sídelného vývoja mesta.

tou stredovekou sadu Gard (Varsik 1964, s. 277; Budinský—Krička: Výskumná správa z 11. 11. 1967 — AŤ SAV: Čaplovič 1983, s. 382—383), ďalej v Šaci v polohe Viničky a Pri židovskom cintoríne (Kolektív 1962, s. 300, 302—303), ale aj v Šebastovciach v polohe Lapiše, kde sa preskúmalo pohrebisko datované do 8. — začiatku 9. storočia (Budinský—Krička 1968, s. 217—218; 1976, s. 68; 1977, s. 81—82; 1978, s. 58—59) a sídlisko zo 6.—8. stor. (Budinský—Krička 1976, s. 68). Formujúca sa sieť slovienskych sídlisk je sledovateľná v celom povodí dolného Hornádu, Torysy, Bodvy a Oľšavy. Na základe doterajších poznatkov, analýzy topografickej situácie pozostávajú tieto slovienske sídliská z menších i väčších usadlostí

roľnícko-chovateľského i remeselníckeho charakteru s nepravidelne rozptýlenými obydliami a hospodárskymi objektmi. Lokalizovali sme ich na riečnych terasách meandrujúcich ramien vodných tokov. Celá oblasť sa v priebehu druhej polovice 9. storočia, zvlášť v jeho poslednej tretine v období expanzionistickej politiky Svätopluka, stala integrálnou súčasťou Veľkej Moravy. Terajší stav výskumu nám nedovoľuje presnejšie lokalizovať správne centrum slovienskeho obyvateľstva, ktoré tu iste existovalo a bolo i vojenskou oporou v miestach i v časoch priameho dotyku domáceho slovienskeho osídlenia — obyvateľstva s vojenskými družinami prenikajúcich maďarských kmeňov do Potisia — Pohornádia — Podunajska už na prelome 9.—10. storočia a najmä v priebehu prvej polovice 10. storočia.

So slovienskym, najskôr refugiálnym hradiskom, súvisí poloha Breh—Kláštorná hura v katastri obce Krásna nad Hornádom, dnes už predmestskej oblasti Košíc. Jej strategické postavenie vyplýva z geografickej polohy a to vyvýšeného miesta nad terasami rieky Hornád s dokonalým rozhľadom na juh i západ do jeho poriečia. Práve Hornád bol už v priebehu 7.—8. storočia, tak ako neskôr, dôležitým splavným komunikačným spojom. Dokazuje to aj nález časti dreveného člna (Čaplovič—Gašaj—Olexa 1978, s. 64) vydlabaného z kmeňa jelše — monoxilu (datovaného rádiokarbónovou metódou do 7.—8. storočia, Berlin — H. Quitta). Z týchto miest, meandrujúceho koryta rieky, juhozápadne od obce sa podarilo zachrániť aj meč západoeurópskeho pôvodu datovaného do druhej polovice 10. storočia (Baxa 1974, s. 60—62, Slivka 1976, Ruttkay 1975, s. 152, obr. 8:2—4, obr. 9, 1976, s. 282—283; Polla 1980, s. 171—173, obr. 2) a jedno-sečnú železnú šabľu rámcove datovanú do 8.—9. storočia (Čaplovič—Gašaj—Olexa 1978, s. 64). Spomínané nálezy svedčia o dôležitom brode cez Hornád, ktorý možno dať do súvislosti s cestným obchodným ťahom v rozvinutom systéme západovýchodných a severokojných spojov v tejto oblasti, ktorý pretrvával i v mladšom stredovekom období a je situovaný na juh od dnešných Košíc. Sú dôkazom intenzívneho „miestneho“ hospodársko-spoločenského, ešte preduhorského vývoja. V spojitosti s tým narastá i význam tejto strategickej polohy „Breh“, kde sa preskúmala priekopa a val (Polla 1980, s. 175—177, obr. 5, 6) pričom ich počiatky sú datované do 9. storočia s možnosťou pretrvávania až do 11. storočia. Preto sa neskôr stala aj dôležitým oporným bodom kráľovských stráží vo formujúcom sa feudálnom uhorskom štáte, veď z tejto dominanty sa dala ovládnuť hlavná cesta od dolného Hornádu riekou Torysou ďalej na sever (Halága 1989, 139). Táto skutočnosť sa zakonzervovala v maďarskej lexike Széplak (Zeploc, Sceplok, Zceplak, Zeplak — bližšie pozri Varsík 1964, s. 384—385).

V širšom chápaní nebola kontinuita sídelného procesu narušená v tomto mezoregiónu (10. storočí) — v povodí Hornádu — o čom svedčí intenzívny vývoj sídlisk, iste podmienený novými cudzími impulzami v súvislosti s formujúcou sa trhovou osadou — tržným miestom i s rozvojom prospektorstva v blízkom okolí (Zlatá Idka, Rudník). Táto realita ovplyvnila záujem i aktivitu kráľa a jeho mistodržiteľov získať tieto majetky už v priebehu 11. storočia. Intenzívny sídlištný vývoj je dobre sledovateľný na lokalitách datovaných do 10.—12./13. storočia, ktoré vytvárali spoľahlivú hospodársku bázu, pre rozvoj strediskovej trhovej osady, v počiatkoch formujúceho sa stredovekého „predkolonizačného“ mesta. Košice sa prvý raz spomínajú v zachovanej listine z roku 1230 „villa Cassa“ a to v súvislosti s kúpno-predajným záznamom, opisom hraníc zeme Lebeň

(Libona—Lubina), vydaným jágerskou kapitulou (Varsik 1980, s. 154—155, Halaga 1967, s. 7, 1989, 143). Zaniknutú stredovekú osadu Ľubina, zhodne s O. R. Halagom (1967, s. 7, 1989, 169) lokalizujeme do dnešného južného predmestia. Blížšie ju môžeme situovať (obr. 1) na pravobrežnú terasu Hornádu (dnes v blízkosti malej železničnej stanice a to od trate na východ). Aj v tejto listine sa spomína veľká cesta (magna via), ktorá viedla z juhu t.j. od Sene po pravej strane Hornádu, neďaleko Košíc však prekračovala tento vodný tok na ľavú stranu a ďalej viedla k Soľnému Hradu (ad Castrum Salis), tak ako to uvádza B. Varsik (1980, 15). Táto cesta v priebehu 11.—12. storočia získala čoraz väčší význam — v obchodnom prepojení juhu so severom (bohatého Potisia s Poľskom a Ruskom) a zrejme bola jedným z dôležitých faktorov v rozvoji stredovekého mesta Košice. Na dôležitosť tohto cestného ťahu upozorňuje i hustá sieť otvorených sídlisk v jeho blízkosti, o ktorých sa nám zachovali prvé písomné zmienky v prameňoch z prvej polovice 13. storočia za panovania Ondreja II. Jeruzalemského a Belo IV. Ich existencia iste bola staršia, ako zachovalé písomné pramene napríklad: Barca r. 1215, Trstené pri Hornáde r. 1215, Kechnec r. 1220, Ždaňa r. 1220, Myslava r. 1230, Haniska r. 1232, Sokoľany r. 1232, Seňa r. 1249, Bočiar r. 1249 (Varsik 1964, s. 245, 401, 335, 397, 215, 303, 307, 327, 309). Z uvádzaných príkladov máme dostatok dôkazov, že vtedajšia sídelná štruktúra sa formovala v blízkosti týchto obchodných ciest, ktoré výrazne krížovali celú oblasť, južnejšie od Slovenského Rudohoria a ešte pred 13. storočím vytvorili dôležitý obchodný uzol v izaritmike týchto cestných ťahov. Na základe archeologických prameňov materiálnej kultúry, písomných prameňov, toponomastických a toponymických údajov môžeme v súčasnosti úplne akceptovať dávnejšie vyslovené hypotetické závery O. R. Halagu (1967, s. 7), že „Košice už pred rokom 1230 boli významnou, pravdepodobne trhovou osadou“. Veď v spomínanom systéme cestnej siete tvorili už v tomto období dôležité centrum.

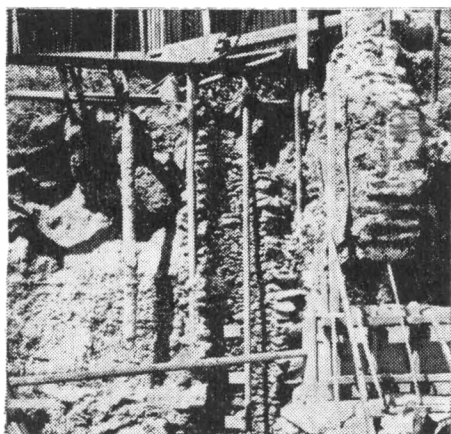
Vzájomnú súvislosť tejto formujúcej a intenzívne sa rozvíjajúcej ako aj logicky kvalitatívne sa meniacej strediskovej trhovej osady s hospodárskym slovienskym — slovenským zázemím, tak ako sme už uviedli, s vonkajšími impulzami (kráľ, cirkev, kupci—obchod, „cudzí“ kolonisti) bola dôležitým predpokladom genézy tohto sídliska do kvalitatívne vyššieho obsahu i formy — stredovekého mesta. Pôvodná slovienská sídelná štruktúra je doložená i v chotárnych názvoch ako napríklad: Pstružník, Čermel, Varbelica, Blatan (Halaga 1967, s. 7), ale aj skutočnosti, že všetky osobné mená doložené v spomínanej listine z roku 1230 (Halaga 1989, 145) sú pôvodom kresťanské alebo slovanské — slovienske a ani jedno meno nemá germánsky charakter (napr. Petur — Petr, Bogozlov — Bohuslav).

Význam postavenia existujúcej strediskovej trhovej osady zvýrazňovala aj existencia — a to už pred rokom 1230 — farského kostola, ďalších cirkevných stavieb a hospitála chudobných (Halaga 1967, s. 11), čo taktiež predurčovalo nastávajúce kvalitatívne zmeny ešte v prvej polovici 13. storočia. Svedčí to i o skutočnosti, že vývoj Košíc v tomto období napredoval najmä pod vplyvom domáceho slovienskeho obyvateľstva a to už pod ochranou kráľa, bez výraznejších impulzov zo strany „cudzích“ kolonistov. Takto sa formulovalo dôležité spoločenskohospodárske centrum tejto oblasti v prvej polovici 13. storočia.

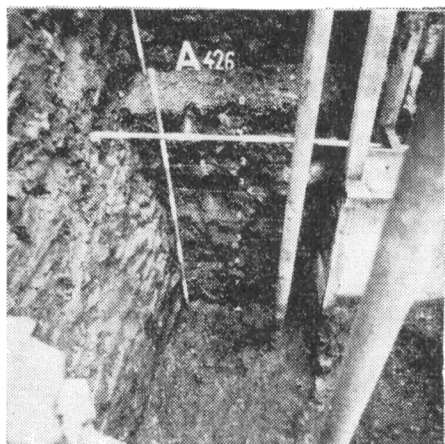
Úlohou archeologického i historického — archívneho výskumu zameraného najmä na štúdium „predmestského“ vývoja tejto sídelnej aglomerácie v 12.—13. storočí bude sledovanie vzťahu tejto vyvíjajúcej sa sídel-

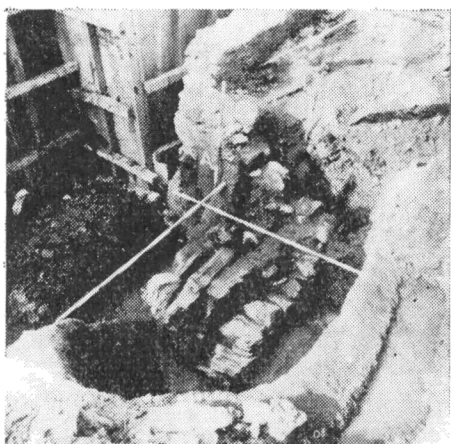
1

2

3

4

Obr. 2. Košice – MPR. 1. Pohľad na miesto archeologického výskumu (Hlavná 58); 2. narušená stredoveká studňa (14.–15. stor.); 3. gotická chladnica (14.–15. stor.); 4. zahĺbený objekt 2/89 (15. stor.) a murivo v superpozícii z druhej polovice 13. storočia.

nej jednotky k okolitému dedinskému, agrárnemu zázemiu a to už iste v rámci novej politickej štruktúry — v rámci politickej správy — komitátneho sídla (Abaujváru). Dôležité bude i analyzovať a hodnotiť jej vzťah k vznikajúcim (už od počiatku 13. storočia) drobným feudálnym sídlam v najbližšom okolí (Bukovec, Jasov, Svinica, Vajkovce, Perín?, Hradová?). Za nemenej významné považujeme i hodnotenie týchto vzťahov v benediktínskemu klášturu vybudovaného v polohe „Breh“, kde sa predtým nachádzalo slovienske refugiálne hradisko, neskôr strážené mesto kráľovskej moci (Halaga 1989, 141) a nakoniec, ako uvádza B. Polla (1986, s. 294—298), aj jedno z feudálnych sídiel rozvetveného rodu Abovcov (feudálny — zemepanský jednolodový kostolík sa lokalizoval, problema-

tická ostáva lokalizácia vlastného feudálneho sídla — budovy, kamennej blokovej stavby resp. veže — vežovitej stavby a pod.), ktorí darovali tento majetok spomínanej kláštornej rehole ešte pred rokom 1143 (Polla 1986, s. 296).

Význam strediskovej trhovej osady sme už spomenuli, bol analyzovaný aj hospodársky, spoločenský, kultúrny i sídelný vývoj v jej najbližšom okolí. Úsadenie nemeckých hostí — kolonistov po roku 1241 a udeľenie výsad týmto hosťom „ins hospitum“ za panovania kráľa Belo IV., teda nebolo na „zelenej lúke“, ale v skutočne už v kontinuite „zaľudnenom“ priestore. Toto právo košických kostí „libertos hospitum de Kassa“ bolo priznané v r. 1249 hosťom v Seni a v roku 1261 majiteľom Vyšných Košíc a ich ľudom „Superior Cassa“ (Halaga 1967, s. 13). Práve lokalizácia — z archeologického hľadiska — Vyšných Košíc nám nateraz robí problémy. Vyslovené názory sú len hypotetické a v teréne nepotvrdené — verifikované. Preto si musíme sústavne klásť otázku: bol to priestor na dnešnej „Hradovej“, resp. pod týmto kopcom na južnom svahu, alebo z hľadiska topografického zistenia zaujímavá poloha, ktorá sa nachádza na severovýchodnej terase pod „Hradovou“? Tieto hypoteticky vyslovené indicie môže potvrdiť len archeologický výskum na lokalite „Hradová“, prípadne v ďalších spomínaných polohách.

Archeologický výskum a prieskum realizovaný v rokoch 1987—1989 — ako sme už v úvode spomenuli — priniesol nové poznatky, často zásadného charakteru. Potvrdili resp. zmenili sa vyslovené hypotézy na geneze stredovekého mesta. Spresnili nielen stavebný vývoj, vzťahy k hospodárskemu zázemiu, ale i význam jeho postavenia v stredovekom Uhorsku, hlbšie sme mohli preniknúť do poznania života obyvateľov mesta od 13. do prvej polovice 16. storočia. Výskum však vyvolal i potrebu preverenia skutočnosti, či v zárodočnom organizme mesta ešte v priebehu existencie strediskovej trhovej osady, bol tento priestor chotárom jednej osady — pred príchodom „hostí“ — tak ako je tento vývoj interpretovaný z hľadiska historických — písaných prameňov (Halaga 1967, 1989, Varsík 1980). Zvlášť sa to dotýka územia medzi chotármi Vyšných Košíc, Lubine a Hrabovca (lokalizovaného do dnešnej polohy Girbes). Terajšia zástavba mesta nám už nedovoľuje presnejšie lokalizovať existenciu stredovekých huštákov, formujúcich sa na predmestiach, ktoré sa neskôr stali dôležitými remeselnými výrobnými centrami zo stredovekými hradbami (extra muros). V priestoroch Cesnakovej Vsi „Knoblochsdorf“ (Halaga 1967, s. 23) sa zistila hrnčiarska pec a to na západ od vyústenia Hnilnej ul. (dnes Šrobárovej), ktorá je datovaná do 15. storočia, s hrnčiarskou produkciou úžitkovej, technickej keramiky i nádobkovitých kachlíc (Pástor 1959, s. 617—618, 621, obr. 11—15). Domnievame sa, že aj lokalizovanie osady Čermel do priestorov dnešnej Komenského ul. (Halaga 1967, s. 23) je problematické. Nové nálezy stredovekej keramiky datovanej do 12.—13. storočia dovoľujú situovať túto osadu vyššie a to do údolia Čermelského potoka (vyššie za štadión Lokomotívy až po reštauráciu Baránok), kadiaľ viedla cesta zo Spiša cez čermelské údolie k Hornádu a ďalej do Potisia (Varsík 1980, s. 155). Neskôr iste prišlo k posunu osídlenia, bližšie k mestskému stredovekému jadrú. Prioritou sa stáva i potreba preverenia problematického lokalizovania Slovenskej ulice, ktorá sa v najstaršom protokole mesta Košíc z rokov 1394—1406 uvádza ako „platea Sclavorum“. Lokalizovaná je v pokračovaní od Maľovanej ul. (dnes Adyho ul.) smerom k Vyšnej bráne, do priestorov Kováčskej ulice (Halaga 1967, s. 24, Varsík

Obr. 3. Košice – MPR – Hlavná 58. Gotické portály v suterénu budovy.

1980, s. 153). Spojenie tohto slovienskeho-slovenského sídliska s novým privilegovaným sídliskom kolonistov „hostí“ sa pravdepodobne uskutočnilo v období prvých nezachovalých písomných výsad v rokoch 1249—1289 (Halaga 1967, s. 24). V priebehu výstavby mestských hradieb okolo roku 1290 bol celý tento areál pojatý do stredovekého jadra. Žiaduce je aj overiť lokalizovanie kráľovského domu „domus regia“ (Halaga 1989, 152) do priestorov dnes stojacej mladšej zástavby — premonštráckeho kostola. Otázne ostáva, či nálezy zlomkov keramiky zdobenej vlnovkami datovanej do 11.—12. storočia, ako aj mladšej keramiky z 13. storočia, ktoré sa získali pri oprave portálu kostola (podľa katalógu Východoslovenského múzea v Košiciach pod. č. 7485) a v spojitosti s výstavbou kanalizačnej prípojky medzi sakrálnou stavbou a budovou Štátneho divadla v roku 1977 (Čaplovič—Gašaj—Olexa 1978, s. 63) patrili k predpokladanému kráľovskému domu (kráľovskej kúrie) resp. k staršiemu slovienskemu — slovenskému sídlisku.

K najstaršej architektúre, pravdepodobne jednopriestorovému domu, radíme časť podmurovky s kameňov kladených nasucho v priestoroch medzi Hlavnou ul. — stredovekým námestím a Mäsiarskou, zistenú na rozhraní parciel a datovanú v superpozícii s mladšími objektami do druhej polovice 13. storočia (obr. 2:4). Toto naše datovanie podporuje aj nález železnej strely do šípa k luku, ktorý podľa A. Ruttkaya (1976, s. 327, 330, obr. 54) radíme k typu 2a, s jeho najneskorším výskytom v 13. storočí. Strela

sa našla na dne objektu — obydlia a datujeme ju do druhej polovice 13. storočia, približne do obdobia panovania Ladislava Kumanského (1272—1290). Tento nateraz zistený architektonický solitér patrilo pravdepodobne k zástavbe mestského jadra, ktorá sa realizovala v druhej polovici 13. storočia a to ešte pred výstavbou hradieb.

Výsledky záchranného archeologického výskumu v roku 1989 v dvornom trakte budovy Hlavná 58 priniesli aj ďalšie pozoruhodné zistenia. K ďalšiemu stavebnému vývoju sledovateľnom v tejto skúmanej polohe (obr. 1; 2:1) radíme odkryté gotické portály v suteréne dvornej časti domu (obr. 3), ktoré boli z exteriéru prístupné zaklenutou tehlovou chodbou. V prízemí uvedenej budovy sa nachádzala miestnosť so zachovalou krížovou klenbou a so svorníkom s vinnou révou, ako aj čiastočne fragmentálne zachovalým pôvodným gotickým vstupom — portálom. Do tohto obdobia — 14.—15. storočia — datujeme aj gotickú studňu (obr. 2:2), ktorá bola zapustená do štrkového podlažia riečnych terás Hornádu.

Najväčšiu pozornosť si však zaslúži výskum gotickej chladnice (obr. 2:3), ktorá bola v superpozícii s mladšou renesančnou pivnicou a súčasná so zahĺbeným objektom 2/89 nateraz bez bližšej funkčnej interpretácie (obr. 2:4). Chladnica bola v priebehu stavebných prác čiastočne narušená a zachovala sa jej celá severná a východná stena, severozápadné, severovýchodné a juhovýchodné nárožie do výšky 5,00—5,80 m od štrkového podlažia. Najväčšia svetlosť interiéru, ktorý sa ku dnu zužuje (obr. 2:3) bola 2,30×1,50 m. Toto zúženie malo svoje technologické dôvody — k zapusteniu drevených nosných na hrane zrezaných trámov v jednotlivých podlažiach s došteným dnom na uloženie potravín (nálezy drevených trámov a plochých dosák v interiéri chladnice). Zo štrkovitého podlažia — v nivelete pôvodnej úrovne spodnej vody napr. dno studne — pochádza kľúč s valcovitým telom, tzv. zásuvný kľúč s kruhovou hlavicou, ktorý patrilo k valčekovému dvojdielnemu zámku a bol vyrobený už v špecializovaných dielnach. Datujeme ho na našom území do 13.—14. storočia. Z hornej časti zásypu, pravdepodobne už po zániku pôvodnej funkcie kamennej chladnice, pochádza časť prilby datovanej do konca 15. až na začiatok 16. storočia.

Gotická chladnica obsahovala veľký súbor kuchynského hlineného riadu, ktorý pravdepodobne patrilo do výbavy kupca, majiteľa „mestského hostinca“ (?) Najrozsiahlejšia bola kolekcia gotických pohárov, rôznych tvarov a veľkostí, zväčša s lievikovitým ústím s tromi výlevkami resp. kruhovým nečleneným ústím. Nálezy podobných typov pohárov datovaných do 15. storočia poznáme i z interiéru feudálneho sídla v prostredí stredovekej dediny vo Svinici, ktorá sa nachádzala na dôležitej obchodnej ceste medzi Abovskou a Zemplínskou župou (komitátom). Nálezy gotických pohárov sú známe i z preskúmaného kláštora v Košiciach-Krásnej (predtým Krásna nad Hornádom) v polohe Breh (Polla 1986, obr. 112:3, 6). Sú dôkazom intenzívnych obchodných vzťahov medzi kráľovským mestom a jeho najbližším okruhom, čo bolo popri „medzinárodných“ kontaktoch celkom prirodzené.

Zo spomínanej preskúmanej chladnice pochádza 48—50 pohárov, z ktorých prevažná väčšina bola buď nepoškodená resp. z veľkej časti rekonštruovateľná. Na jednom zo zachovalých kusov sa nachádzal v mieste pod ústím na hrdle primárne (pred vypálením) vyrytý nápis gotickou miniskulou (obr. 4). Z interiéru chladnice sme získali aj nádherne tvarovaný

Obr. 4. Košice – MPR – Hlavná 58. Gotický pohár s náplsom miniskuleou.

Obr. 5. Košice – MPR – Hlavná 58. Gotický hlinený krčah s kolkovanou výzdobou.

a kolkovanou výzdobou vo viacerých pásoch zdobený krčah (obr. 5), napodobňujúci už v tomto období používaný kovový riad. K inventáru chladnice patrila aj sada hlinených hrncov (podľa rekonštruovateľných častí a zlomkov dien okolo 26—28 kusov) rôznych veľkostí. U dvoch sa nachádzala na dne plastická značka v tvare kríža a dvojkříža, čo svedčí o prežívaní týchto plastických značiek až do počiatku neskorého stredoveku. K získanej kolekcií hrnčiarських výrobkov patria tri kahance, misky a pokrývky.

Vďaka „vhodným“ podmienkam sa v preskúmanej stredovekej chladnici zachovala celá drevená merica, vyrezávané drevené rúčky, kožené čížmy. K ojedinelým nálezom patria zlomky sklenených výrobkov, nateraz bez bližšieho určenia.

K prehĺbeniu poznania života stredovekej spoločnosti v tomto kráľovskom meste, najmä v priebehu 15. storočia sú významné nálezy archeozoológických a paleobotanických vzoriek z chladnice. Predbežná analýza paleobotanických nálezov (ing. Eva Hajnalová, CSc.) uvádza tieto druhy plodín: čerešňa, jablko, slivka a hrozno. Z rozboru archeozoológických materiálov vyplýva, že v chladnici sa nachádzali kosti týchto živočíšnych druhov: ošípaná, hovädzí dobytok, ovca resp. koza, jeleň. K výnimočným patria kosti psa a mačky. Z uvedených kostených zvyškov nie je možné urobiť rozsiahlejšie závery (MVDr. Marián Fabriš). Len u ošípanej — relatívne najviac zastúpenej — uvádza sa osem kusov — bol spracovaný čiastočný náčrt zastúpenia jednotlivých častí tela a to z hľadiska jatočnej hodnoty. V menšom množstve sú zastúpené kvalitatívne menej hodnotné druhy mäsa: rebrá 20 %, nožička 7,8 %. Oveľa bohatšie sú však zastúpené partie bohatšie na svalovinu: lopatka (scapula, humerus) 56 %, stehno (femur) 50 %, koleno (tibia) 62 %. Kosti po ošípaných sú zväčša zachovalé celé, len nepatrná časť bola rozrušená mechanickými inzultami. Do-

kazuje to kvalitnú prácu mäsiara pri príprave mäsa na predaj i prípravu k pokrmu. V prevažnej miere to boli kosti mladých ošípaných s vekom nižším ako 1,0—1,5 roka.

Zánik, počiatky pustnutia chladnice najpravdepodobnejšie dávame do súvislosti s vojenským obliehaním Košíc poľsko-litovskými vojskami Jána Alberta v rokoch 1490—1491. V priebehu odstrelovania mesta boli poškodené sakrálné a svetské budovy v jeho areáli „intra muros“ (Halaga 1967, s. 43). Do úvahy by mohli prísť aj časté požiare v priebehu druhej polovice 15. storočia. Spájať zánik tohto objektu — chladnice — s požiarom v roku 1556, keď v priebehu dvoch hodín večer 13. apríla vyhorelo mesto takmer celé (Halaga 1967, s. 44), neprichádza do úvahy na základe dobre datovateľného najmä keramického sprievodného materiálu.

Odkryté architektonické objekty, najmä solitéry (studňa a chladnica) rámcovo datované do 14.—15. storočia svedčia spolu s nálezmi remeselných výrobkov o staviteľstve, vyspelosti remesiel v meste i o životnej úrovni, v tomto prípade majetnejších vrstiev. Pre ilustráciu uvedieme, že podľa súpisu daňovníkov z rokov 1480—1502 (Halaga 1967, s. 61—62), teda z obdobia, do ktorého datujeme zánik chladnice, bolo v meste 325 zamestnaneckých mien, z ktorých sa vyčlenilo 84 remeselných špecializácií. Medzi zamestnaneckými názvami Košičanov koncom 15. storočia najväčšiu špecializáciu tvorili mená „kupec“ (Kromer). Práve meno Kromer mali v 15. storočí viacerí richtári a členovia mestskej rady (Halaga 1967, s. 63). Svedčí to, že kupecký stav mal hlavný podiel na tvorbe mestského patriciátu. Na rozvoji obchodu a tým aj na postavení mesta, mala však veľký podiel väčšina remesiel. Zo spomínaného súpisu sa dozvedáme, že v meste pracovali aj 3 hrnčiarri. Na výrobu poživatín i pijatiky a ich predaja poukazujú napríklad mená: sládek, mäsiar, mlynár, pivovarník, palenčiar (Halaga 1967, s. 68).

V závere možno konštatovať, že výsledky archeologického výskumu v komparácii a v konfrontácii s písomnými prameňmi i publikovanými historickými štúdiami nielen potvrdili významné postavenie mesta v priebehu 14.—15. storočia v Uhorsku, ale predovšetkým rozšírili stav poznania o jeho počiatkoch — formovaní v priebehu 11.—13. storočia, života obyvateľov, ako aj o kontaktoch s okolím, a to nielen v rámci vyspelých „medzinárodných“ obchodných vzťahoch. Podarilo sa dokázať existenciu jednoduchej zástavby mestského organizmu najneskôr už z druhej polovice 13. storočia (jednopriestorový dom s kamennou podmurovkou). Pri štúdiu „predmestských“ počiatkov i formovania tohto mestského sídla sa opätovne potvrdila potreba interdisciplinárneho prístupu i metód výskumu, pochopenia, že mesto a osada — dedina neboli izolované sociálne jednotky, ale vzájomne závislé — v čase i priestore — celky, navzájom prepojené sociálno-hospodárskymi vzťahmi i v tomto prípade zohrávajúcimi dôležitú úlohu v stredo európskom historickom vývoji.

Literatura

- BAXA, P. 1974: Nález včasnostredovekého meča na Slovensku. Archeologické rozhledy 26, s. 60—62.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1968: Výskum eneolitického a slovansko-avarského pohrebiska v Šebastovciach. Archeologické rozhledy 20, s. 213—219.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1969: Záchraný výskum r. 1965 a 1966 v Barci, okr. Košice. In: Nové obzory 11. Prešov—Košice, s. 231—269.

- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1976: Výskum slovansko-avarského pohrebiska a sídliska z mladšej doby bronzovej v Šebastovciach. In: AVANS v roku 1975, Nitra, s. 67 až 69.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1977: Výskum na vyvýšenine Lapiše v Košiciach-Šebastovciach. In: AVANS v roku 1976, Nitra, s. 81—89.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1978: Výskum slovansko-avarského pohrebiska a sídliska z doby halštatskej v Košiciach-Šebastovciach. In: AVANS v roku 1977, s. 57—62.
- ČAPLOVIČ, D. 1983: Stredoveké zaniknuté dedinské osídlenie na východnom Slovensku. Slovenská archeológia 31, s. 357—413.
- ČAPLOVIČ, D.—GAŠAJ, D.—OLEXA, L. 1978: Archeologické prieskumy na stavbách socializmu na východnom Slovensku. In: AVANS v roku 1977, Nitra, s. 62—70.
- HALAGA, O. R. 1967: Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc. Košice.
- HALAGA, O. R. 1975: Košice—Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275—1526). Košice.
- HALAGA, O. R. 1989: Košice pred lokáciou kolonistov. In: Historica Carpatica 20. Košice, 139—172.
- Kolektív 1962: Archeologický výskum na východnom Slovensku r. 1961. In: Študijné zvesti AŮSAV 9. Nitra, s. 288—304.
- PÁSTOR, J. 1959: Správa o archeologickom výskume Východoslovenského múzea v Košiciach v roku 1958. Múzeum 6, s. 613—636.
- POLLA, B. 1980: Archeologické nálezy 9.—12. storočia z Krásnej nad Hornádom. In: Historica Carpatica 11. Košice (1981), s. 169—184.
- POLLA, B. 1986: Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom. Košice — Vsl. vydavateľstvo.
- RUTTKAY, A. 1975: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei I—II. Slovenská archeológia 23, s. 119—216; Slovenská archeologia 24, 1976, s. 245—395.
- SLIVKA, M. 1976: Európsky archeologický skvost z východného Slovenska. Východoslovenské noviny 3. 12. 1976.
- VARSÍK, B. 1964: Osídlenie Košickej kotliny I. Bratislava.
- VARSÍK, B. 1973: Osídlenie Košickej kotliny II. Bratislava.
- VARSÍK, B. 1977: Osídlenie Košickej kotliny III. Bratislava.
- VARSÍK, B. 1980: Vznik a začiatky mesta Košíc. In: Historica Carpatica 11. Košice (1981), s. 152—168.

Zusammenfassung

Die neuesten Erkenntnisse über die mittelalterliche Entwicklung und das Leben der Einwohner von Košice

Der Autor des Beitrags befaßt sich einleitend mit den Anfängen der Entwicklung der „Vorstadt“ Košice — im Flußgebiet des Hornád und südlich sowie östlich des Slowakischen Erzgebirges. Er verfolgt und dokumentiert die Siedlungsentwicklung in diesem Gebiet seit dem 8.—9. Jahrhundert, charakterisiert die damalige Siedlungsstruktur, die Formen der Siedlungen landwirtschaftlichen und handwerklichen Charakters und betont die wichtige Stellung auch dieses Gebiets im Entstehungsprozeß Groß-Mährens, vor allem im letzten Drittel des 9. Jahrhunderts unter der Herrschaft Svatoopluka. In der Umgebung der heutigen Stadt Košice liegt eine größere Zahl offener Siedlungen in der Nähe der dieses Gebiet von Süden nach Norden und Osten nach Westen kreuzenden Handelswege, besonders in der Umgebung der wichtigen Handelsverbindung in nord-südlicher Richtung durch das Flußgebiet des Hornád und der Torysa. Für die Intensität des Siedlungsprozesses hatten auch die Bonität des Bodensfonds und die unweit gelegenen Rohstoffquellen große Bedeutung. Diese Tatsachen waren eine Vorbedingung der Entfaltung der Landwirtschaft, des Bergbaus, der Gewerbe und des Handels.

Der Verfasser betont die strategische Bedeutung der Lage „Breh“ im Kataster Košice-Krásna nad Hornádom, die sich bei der vorausgesetzten Furt am Hornád befand (Fund eines Monoxils, eines Schwertes aus der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts und eines eisernen Säbels). Übereinstimmend mit manchen Historikern situiert der Verfasser in die genannte Lage (Wahl und Graben mit keramischen Funden in das 9.—11. Jh. datierter Keramik) eine Siedlung refugialen Charakters, die im Lauf des 11. Jh. in der Zeit der Konstituierung des ungarischen Staates wahrscheinlich von einer Wachereinheit besetzt wurde.

Der Verfasser charakterisiert die weitere Entwicklung in einer Zeit, als dieses ganze Gebiet schon ein fester Bestandteil des feudalen Ungarn war, besonders jener mittelalterlichen Marktsiedlung, die bereits im Jahr 1230 „villa Cassa“ genannt wird. Er verweist auf die Tatsache, daß diese Umstände das Interesse des Königs sicherlich auf diesen wichtigen Handelsknoten unterhalb des Karpatenbogens gelenkt haben, als er auf dem Boden einer Marktsiedlung den königlichen Palast „domus regia“ errichten ließ.

Besondere Aufmerksamkeit wird im Beitrag der Lokalisierung einiger Siedlungen gewidmet, die bei dem Stadtbildungs-Prozeß von Košice wichtig waren: vor allem der abgekommenen Siedlungen Lubina, Hrabovec, Cermel und Vyšné Košice (Superior Cassa). Auf Grund archäologischer Funde wird die Gasse Slovenská ulica (die im Jahr 1401 als „platea Sclavorum“ erwähnt wird) in die heutigen Straßen Kováčska und Adayho ulica situiert. Diese Siedlung wurde nach Errichtung der städtischen Befestigung nach dem Jahr 1290 mit der privilegierten Siedlung der Kolonisten verbunden und in den mittelalterlichen Stadtkern aufgenommen.

Im folgenden Teil des Beitrags werden die Ergebnisse der archäologischen Untersuchung im Jahr 1989 während der Rekonstruktion und des Aufbaus des Staatlichen Theaters vorläufig gewertet. Der Verfasser analysiert die sich aus der Entdeckung der steinernen Untermauerung eines einräumigen Hauses aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts ergebenden Erkenntnisse.

Verallgemeinert werden auch die Ergebnisse der Untersuchung eines mittelalterlichen Brunnens und einer Kühlkammer aus dem 14.—15. Jahrhundert. Der Verfasser wertet dann Funde mittelalterlicher Keramik (15. Jahrhundert) eines hölzernen Maßgefäßes, lederner Stiefel und des Inventars eiserner Gegenstände aus dem Interieur der Kühlkammer, deren Abkommen in das Ende des 15. Jahrhunderts datiert wird, also in die Zeit des Feldzugs und der Belagerung von Košice durch das polnisch-litauische Heer Jan Alberts in den Jahren 1490—1491. Gerade in dieser Zeit wurden viele sakrale und weltliche Bauten der Stadt stark beschädigt. Aus der Kühlkammer kommt wichtiges, erst vorläufig analysiertes archäozoologisches und paläobotanisches Material, das wertvolle Erkenntnisse über das Lebensniveau der Bewohner der mittelalterlichen Stadt brachte.

Abschließend wertet der Autor den Beitrag neuer Ergebnisse der Untersuchung, die im Blick auf die Anfänge der Stadt (11.—13. Jh.) ihre Formung, das Leben der städtischen Gesellschaft, die Kontakte mit der Umgebung und dies nicht nur im Rahmen reifer „internationaler“ Handelsbeziehungen (14.—15. Jh.) eine Erweiterung der bisherigen Kenntnisse brachte. Er konstatiert, daß sich bei dem Studium der „vorstädtischen“ Anfänge, der Formung dieser Stadtsiedlung und des Lebens ihrer Bewohner abermals die Wichtigkeit des zielbewußten interdisziplinären Zutritts und moderner Forschungsmethoden erwiesen hat.

Abbildungen:

1. Košice. Lageplan der Siedlungsentwicklung der Stadt.
2. Košice — MPR. Blick auf den Ort der archäologischen Untersuchung (Leninova 58); 2. Angegriffener mittelalterlicher Brunnen (14.—15. Jh.); 3. Gotische Kühlkammer (14.—15. Jh.); g. Vertieftes objekt 2/89 (15. Jh.) mit Mauerwerk in Superposition aus der zweiten Hälfte des 13. Jh.
3. Košice — MPR — Hlavná 58. Gotische Portale im Kellergeschoß des Gebäudes.
4. Košice — MPR — Hlavná 58. Gotischer Pokal mit Aufschrift in Kleinbuchstaben.
5. Košice — MPR — Hlavná 58. Gotischer Tonkrug mit gestempeltm Dekor.